

Е.Е. Рахметуллин^{*1}, Б.Б. Төкішқадыров², Р.Д. Ахметова³

*¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Тарих және құқық кафедрасының оқытушысы, Қазақстан, Семей қ.*

E-mail: alash.azamaty@mail.ru

*²Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Тарих және құқық кафедрасының оқытушысы, Қазақстан, Семей қ. E-mail: botabek87@mail.ru*

*³Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Тарих және құқық кафедрасының аға оқытушысы, тарих ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан, Семей қ. E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru*

1928 ЖЫЛҒЫ ДЕКРЕТ: ҚАЗАҚ БАЙЛАРЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ МЕН ТРАГЕДИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада 1920-1930 жылдары қазақ даласында берік орнаған Кеңес үкіметінің аграрлық саясаты, әсіресе, 1928 жылғы 27 тамыздағы қазақтың ауқатты топтарын тәркілеу туралы қаулының қабылдануы, жүзеге асырылу барысы және кеңестік саясаттың қудалауына ұшыраған қазақ қоғамына белгілі әулеттердің тағдыры баяндалады. Ұжымдастыру жылдары тәркілеуге саясатының зардабы бүгінгі таңда әр отбасының тарихында терең із қалдырғаны анық. Осы мәселені зерттеу барысында тәркілеу саясатының аса өзекті тұсы – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың алғашқы ширегінде қазақ даласындағы саяси өзгерістерде маңызды рөл атқарған текті әулеттер мен белгілі тұлғалардың жеке істері, құжаттары басты назарға алынды.

XX ғасырдың басындағы жағдай, саяси үдерістер, Алаш қозғалысы сынды тарихи тәні айрықша оқиғаларды зерттеу барысында жоғарыда аталған қазақ қоғамының әлеуметтік топ өкілдерін тереңдете зерттеген абзал. Ұлт зиялылары бастаған барлық келелі істердің бас-қасында, қазақ қоғамы үшін тағдыршешті қадамдарда Жетісудағы Маман әулеті ұрпақтары, Арқа өңірінен Ақайдың Хасені, Ақбай Ыбыраев, баянауылдық Шормановтар, Семей-Шыңғыстау өңірінен Қаражан Үкібаев, Ике Әділов, Ақкенже Ақмағамбетов, Орал облысынан атақты Сырым Датұлының шөбересі Салық Омаров сынды ауқатты топтардың материалдық және қаржылық қолдауы, елді жұмылдыра білуі үлкен рөл атқарды. Тәркілеу құжаттарында олардың патша өкіметі тұсындағы атқарған қызметтері, Уақытша үкімет пен Алашорда билігі кезеңіндегі саяси ұстанымдары айыптауға басты негіз болып көрсетілген. Мұндай текті әулеттер қазақ даласының әр бөлігінде кездесіп отырды.

Мақалада тәркілеу саясатының зардабын бүкіл әулет болып басынан өткерген әулеттердің қуғын-сүргін тарихы мен тағдырын негізге ала отырып, олардың көпшілікке беймәлім тұстарын ашуға талпыныс жасалды.

Кілт сөздер: тәркілеу, интеллигенция, ұжымдастыру, ашаршылық, Кеңес үкіметі, отаршылдық, аристократия, қуғын-сүргін, Алашорда, эмиграция, аграрлық саясат.

Рахметуллин Е.Е. ^{*1}, Токишқадиров Б.Б. ², Ахметова Р.Д. ³

*¹Университет имени Шакарима, преподаватель кафедры Истории и права, Казахстан, г. Семей,
E-mail: alash.azamaty@mail.ru*

*²Университет имени Шакарима, преподаватель кафедры Истории и права, Казахстан, г. Семей,
E-mail: botabek87@mail.ru*

*³ Университет имени Шакарима, старший преподаватель кафедры Истории и права, кандидат
исторических наук,
Казахстан, г. Семей, E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru*

ДЕКРЕТ 1928 ГОДА: СУДЬБА И ТРАГЕДИЯ КАЗАХСКИХ БАЕВ

Аннотация

В статье освещается аграрная политика Советского правительства, прочно утвердившаяся в казахской степи в 20-30-е годы XX века, в частности, принятие и ход реализации декрета от 27 августа 1928 г. о конфискации имущества зажиточных казахов, а также рассматривается судьба известных в обществе казахских семей, подвергшихся преследованиям советской власти. Очевидно, что

последствия, вызванные конфискацией в годы коллективизации оставили глубокий след в истории каждой современной семьи. При исследовании особое внимание было уделено одному из актуальных аспектов периода политики конфискации - личным делам, документам известных семейств и личностей, сыгравших важную роль в политических преобразованиях в казахской степи в конце XIX - первой четверти XX века. В ходе изучения политических процессов, исторических событий начала XX века, таких как движение Алаш, необходимо углубленно изучать представителей вышеперечисленных социальных слоев казахского общества. Важную роль в судьбоносных для казахского общества начинаниях национальной интеллигенции сыграла материальная и финансовая поддержка зажиточных слоев, таких как потомки рода Мамановых в Жетысу, Хасен Акай, Акбай Ыбыраев из Сарыарки, Шормановы из Баянаула, Каражан Укибаев, Ике Адилев, Аккенже Акмагамбетов из Семей-Шынгыстауского региона, правнук знаменитого Сырыма Датулы Салык Омаров из Уральской области, их умение мобилизовать народ. В документах о раскулачивании и конфискации в качестве основания для обвинения приводилась их деятельность при царской власти, политические взгляды в период Временного правительства и правления Алашорды.

В статье предпринята попытка раскрыть неизвестные моменты из истории судеб целых семейных династий казахов, пострадавших в результате репрессий в ходе политики конфискации.

Ключевые слова: конфискация, интеллигенция, коллективизация, голод, Советское правительство, колониализм, аристократия, репрессии, Алашорда, эмиграция, аграрная политика.

E.E. Rakhmetullin^{*1}, B.B. Tokishkadirov², R.D. Akhmetova³

*¹Shakarim University, Lecturer of the Department of History and Law, Kazakhstan, Semey,
E-mail: alash.azamaty@mail.ru*

*²Shakarim University, Lecturer of the Department of History and Law, Kazakhstan, Semey,
E-mail: botabek87@mail.ru*

*³Shakarim University, Senior Lecturer of the Department of History and Law,
Candidate of Historical Sciences, Kazakhstan, Semey,
E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru*

DECREE OF 1928: THE FATE AND TRAGEDY OF THE KAZAKH BAYS

Abstract

The article describes the agrarian policy of the Soviet government, which was firmly established in the Kazakh steppe in the 20-30 years of the XX century, especially the adoption of the resolution on the confiscation of wealthy Kazakh groups of August 27, 1928, the course of its implementation and the fate of dynasties known to the Kazakh society, who were persecuted by Soviet policy. It is clear that the consequences of the confiscation policy in the years of collectivization have left a deep mark on the history of every family today. In the course of the study of this issue, special attention was paid to the most pressing aspect of the confiscation policy – personal files, documents of noble dynasties and famous persons who played an important role in the political changes in the Kazakh steppe in the late XIX-first quarter of XX centuries.

In the course of studying such significant historical events as the situation at the beginning of the XX century, political processes, and the Alash movement, it is necessary to study in depth the representatives of the above-mentioned social groups of Kazakh society. Material and financial support, the ability to mobilize the country, the descendants of the Zhetysu dynasty of specialists, Akai Khase from the Arka region, Akbay Ibraev, Bayanaul Shormanov, Karazhan Ukibayev from the Semipalatinsk-Chingistau region, Ike Adilov, Akkenzhe Akmagambetov, great-grandson of the famous Syrym Datuly from the Ural region played a huge role in all the important events initiated by the National intelligentsia, and the ability to mobilize the country. The confiscation documents indicate their activities under the Tsarist government, political positions during the period of the Provisional Government and the rule of Alashorda as the main grounds for prosecution. Based on the history and fate of the repressions of the dynasties, who suffered the consequences of the confiscation policy as a whole, an attempt was made to reveal their unknown to the general public.

Keywords: Confiscation, intelligentsia, collectivization, famine, Soviet power, colonialism, aristocracy, repression, Alashorda, emigration, agrarian policy.

Кіріспе. Қазақ халқының тарихында XX ғасыр аса маңызды, әрі қайғылы оқиғаларымен ерекшеленетін күрделі кезең ретінде өшпестей орын алды. Мемлекет құру, ұлт мұраты мәселелерінің көтерілуі,

халықтың саяси санасына қозғау салған зиялы қауым толқынының тарих сахнасына шығуы аталмыш ғасырдың еншісіне жазылған ірі саяси оқиғалар болатын.

Осынау саяси өзгерістер мен үдерістер тұсында тарихи оқиғаларға белсене араласқан ұлттық буржуазия өкілдерінің орны айрықша көрініс берді. Әсіресе, Алаш қозғалысы, Алашорда үкіметі, Азамат соғысы жылдары қазақ қоғамында айрықша беделге ие әлеуметтік топ өкілдері өздерінің саяси ұстанымдарын анық көрсетті. Тіпті, Ақ пен қызыл арасындағы текетірес кезінде де антибольшевиктік коалиция қатарында болып, кеңестік билікке қарсы күресті. 1920 жылдары кеңестік билікті толықтай орнату жолындағы күрес бағыттарының бірі – бай-қулақтарды тап ретінде жою және жер аудару науқаны арқылы жалғасын тауып жатты. Олардың айыптау қорытындыларында жоғарыда аталған әрекеттері баса көрсетілген еді.

Кеңестік биліктің қазақтың ауқатты топтарын тәркілеу науқаны сан ғасыр бойы мал шаруашылығын тіршілігіне негіз еткен қазақ қоғамы үшін орны толмас зардаптардың бірі болып, дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуіне әкеп соққаны белгілі. Осы науқанның артында қазақ даласын жайлаған алапат ашаршылық, орасан зор демографиялық апат күтіп тұрды.

Материалдар мен әдістер. Мәселені зерттеудің деректік базасы ретінде өңірлік және республикалық архив қорларындағы құжаттар кешені негізге алынды. Атап айтқанда, Семей қаласындағы Абай облысының Қазіргі заман тарихы құжаттандыру орталығындағы (ҚЗТҚО) 74-қор (Жұмысшы, шаруа және Қызыл әскер депутаттары Кеңестерінің Семей округтік атқарушы комитеті), Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА) қорындағы 135 қор (ҚазКСР Орталық Атқару Комитеті жанындағы бай-жартылай феодалдардың мүлкін тәркілеу және жер аудару жөніндегі орталық комиссия) құжаттары зерттеу жұмысының бағыт-бағдарын айқындап, ғылыми құндылығын арттыра түсті. Аталған қорлардың істерінде жергілікті партиялық және кеңестік органдар отырыстарының хаттамалары, қазақ ауылында байларды тәркілеу бойынша жүргізіліп жатқан іс-шаралар туралы баяндамалық жазбалар, мүліктік тізімдемесі бар байлардың тізімдері және олардың отбасылық құрамы мен жер аудару өңірлері және т. б. зерделенді.

Сондай-ақ, 1928 жылғы тәркілеу саясатының бейнесін аша түсетін құжаттар жинақтарының да зерттеу бағыты үшін деректік маңызы зор. Әсіресе, жергілікті архив деректері негізінде құрастырылған «Неизвестные страницы истории Семипалатинского Прииртышья (20-30 гг. XX века)» жинақта [1] және Болатбек Нәсеновтың еңбектерінде [2] құнды мәліметтер топтастырылған. Оларда ел ауқымында да, белгілі бір аймақта да иеліктен шығару және ұжымдастыру үдерістерін қадағалауға мүмкіндік беретін статистикалық және танымдық мәліметтер бар. Бұл дереккөздер репрессиялық саясат арқылы экономика-ны өзгертудің кезекті әрекеті болған Кеңес үкіметінің көшпелі шаруалардың ауқатты топтарын жою саясатын көрсетеді.

Мақалада тарихи зерттеу жұмыстарында жиі қолданылатын тарихилық, объективтілік, тарихи-салыстырмалы талдау және статистикалық әдістер басшылыққа алынды. Осы жұмысты зерделеуде ғылыми зерттеудің жүйелілік әдісі басшылыққа алынды, оны пайдалану қазақ байларын қулақтарды жою процесін кешенді және жан-жақты қарауға және талдауға мүмкіндік берді. Тарихилық және объективтілік принциптері зерттелетін кезеңнің нақты тарихи жағдайларын ескеруге, сондай-ақ талданған тарихнама-лық материалдар мен көздерге сыни тұрғыдан қарауға жол ашады. Зерттеу нысаны ретінде қарастырылып отырған мәселе қазақ қоғамының экономикалық, аграрлық және әлеуметтік құрылым тарихын қамтитын болғандықтан, пәнаралық зерттеу әдістері және тұлғатану бағытындағы айқындаушы қағидалар да тақырыпты егжей-тегжейлі саралауға ықпал етеді. Қазақ халқының басынан өткен XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы аграрлық өзгерістер тұсында қазақтың ауқатты азаматтары «мүліктік қысымға» ұшырау үрдісі бүгінгі таңда жаңаша методологиялық ұстанымдар негізінде зерделеуді қажет етеді. Біздің жұмысымыздың негізгі өзегі – нақты құндылықтарды тасымалдаушы қазақ байларының жекелеген өкілдері болғандықтан, зерттеудің гуманистік мәніне назар аударуға мүмкіндік берген тарихи антропо-логия принципі негізгі бағыттардың бірі болды. Мәселен, Кеңес өкіметі орнағанға дейінгі кезеңдегі қазақ байларының әлеуметтік жағдайы, 1928 жылғы тәркілеу науқанынан кейінгі мал-мүлкінен айырылған тұлғалардың және олардың ұрпақтарының тағдыры ғылыми-көпшілік үшін әлі де беймәлім болып отыр.

Талқылау. Мәселені зерделеу барысында отандық тарихнамада XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы ақтаңдақ кезең бойынша тәуелсіздік жылдары жарық көрген зерттеу еңбектері пайдаланылды. Солардың арасында аталған мәселе бойынша негізгі ізашар еңбек Т. Омарбековтың еңбектері [3] ғылыми және тарихи тұжырымдамалық жағынан жоғары мәнге ие. Осы бағытта қорғалған кандидаттық және докторлық диссертация жұмыстары да XX ғасырдың 20-30 жылдарында жүзеге асырылған саяси науқандардың сипаты мен барысын айқындауға септігін тигізеді. Біздің тақырыпқа қатысты зерттеу-лердің ішінде Е.С. Қуандық докторлық диссертациясын [4] және Қ.Т. Сантаеваның [5]

кандидаттық диссертациясын атап өткен жөн, олар сондай-ақ XX ғасырдың 20-30 жылдары жүзеге асырылған саяси науқандардың сипаты мен барысын анықтауға ықпал етеді. Сондай-ақ осы тақырыпқа қатысты жарық көрген С. Жакишеваның [6] еңбегінде ҚР Орталық мемлекеттік архивінің құжаттары негізінде бай шаруашылықтарды тәркілеу саясаты жаңаша методологиялық ізденістер тұғысында зерделенген.

Нәтижелер. Қазақ қоғамының ұлттық, экономикалық, аграрлық құндылықтарын күйреткен саяси науқан 1928 жылғы 27 тамыздағы Декреттен бастау алады.

1928 жылы 27 тамызда Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитеті мен Кеңес Халық Комиссариатының *«Ірі бай шаруашылықтардың және жартылай феодалдардың мал-мүліктерін тәркілеу және жер аудару туралы»* қаулысы қабылданды. Аталған Қаулы мәтінінде: «Қазақ республикасы әлеуметтік құрылымы тұрғысынан мәдени артта қалған ұлт және төңкеріске дейінгі өзгермеген көшпелі-рулық қалыпта тіршілік кешеді. Қазақстан даласындағы мал-мүлік қожайындары мен бұрынғы әлеуметтік басымдыққа ие топ өкілдері кеңестік биліктің ауыл-аймақтарда жүргізіп отырған науқандарына барынша нұсқан келтіріп, ұлттаралық және рулық араздықты одан сайын өршітуде. Бұл ең алдымен шаруалар қауымын экономикалық кіріптарлықта ұстап, аймақтың экономикалық және мәдени өркендеуіне кедергі жасайды [7, 68 п.] деп көрсетілген.

1928 жылы 30 тамызда ҚазАКСР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссариатының 1928 жылы 27 тамыздағы «Бай шаруашылықтарды тәркілеу және жер аудару туралы» Қаулысы қолданысқа енгізілді. Онда: «ҚазАКСР ОАК және Халық Комиссариатының қаулысын орындау барысында мал-мүлкі тәркіленген ауқатты тап өкілдері, рулық қатынасты берік ұстаушылар, өзінің дәулетімен ерекшелене-тіндер және қоғамдағы беделін пайдаланатындар, ауылды кеңестендіруге барынша кедергі жасаушылар-ды жер аударуға шешім қабылданды.

Жер аударуға жататындар:

1) Көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын өңірлерде 400 бастан жоғары ірі қара малы бар, ал жартылай көшпелі өңірлерде 300 бастан жоғары малы бар, отырықшы аудандарда – 150 ден жоғары ірі қара малы бар, сондай-ақ, жергілікті халыққа зардабын тигізіп, рулық жүйедегі зор беделін алға тартып, ауылды экономикалық кіріптарлықта ұстайтындар және ауылда кеңестік саясатты жүзеге асыруға кедергі келтіретіндер:

2) Қолындағы малы Қаулыда көрсетілген мөлшерлемеге толмаса да, жергілікті органдар қоғамға зиянды деп танып, әлеуметтік тұрғыдан қауіпті топ деп шешкен адамдар;

3) Айрықша топқа өкілдері: хан және сұлтан тұқымдары, бұрын болыстық қызмет атқарғандар, патша билігі тұсында сый-құрметке ие болғандар, жеке және мұрагерлік атақтарға қол жеткізгендер» [8, 9 п.].

2. 1928 жылы 30 тамызда *«Қаз ХХК мен ОАК 1928 жылғы 27 тамыздағы қаулысына сәйкес тәркілеуге ұшырағандарды жер аударатын аудандырын анықтау туралы»* ҚазАКСР ХХК қаулысы қабылданды. Қаулы бойынша тәркілеуге ұшырағандардың жер аударылатын аудандары төмендегідей белгіленді: Жетісу және Сырдария округтері Оралға, Орал округінен Жетісуға, Гурьевтен Петропавлға, Қарқаралыдан Қостанайға, Семейден Сырдарияға, Павлодардан Ақтөбеге, Қызылордадан Адай округіне, Ақмоладан Гурьевке, Ақтөбеден Қарқаралыға, Қостанайдан Семейге жер аударылды [9, 3 п.].

Тарихшы-ғалым Т. Омарбековтың зерттеулері бойынша, 1928 жылғы Қаулыға сәйкес, тәркілеу науқаны 696 қожалықты қамтығаны белгілі. Оның 562-сі аса ірі байлар санатында қарастырылса, екінші деңгейлі топқа 134 шаруа қожалығы жатқызылды. Алайда, алғашқы санатқа жатқызылғандардың барлығы да байлар емес болатын. Біразы хан-сұлтандардың, датқалар мен билерінің тұқымына жатқызылған-дықтан тәркіленді. Дін өкілдері болғаны және Алаш қозғалысының қатысушылары ретінде айыпталған-дары да бар. Тәркілеу науқанына ұшырағандардың әлеуметтік құрамы негізінен төмендегідей: а) болыс басқарушылар, хандар, датқалар және т.б. тұқымдары – 24; ә) атқамінерлер, ақсақалдар, билер (бұрынғы соттар) – 76; б) молдалар, ишандар және т.б. – 8; в) бұрынғы алашордашылар және чиновниктер – 44; ірі мал иелері мен ауылды кеңестендіруге қарсы болғандар – 323. Осы тәркілеуге ұшыраған тұлғалардан ірі қараға шаққанда барлығы 144474 бас мал алынған [3, 83-84 бб.].

Қазақстанда тәркілеу науқанына, негізінен Орал, Қостанай, Петропавл және Ақмоланың солтүстік бөлігі, Ақтөбенің солтүстік-батысы, Павлодар мен Семейдің солтүстік-шығысы, Алматы округінің шығысы, сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан аудандары тартылды. *Қазақ халқының әлеуметтік құрылымының ауқатты бөлігіне қарсы бағытталған тәркілеу науқанының ішінде кімдер бар еді? Қазақтың қандай текті дәулеттері тәркілеуге ұшырады?* Ендігі кезекте осы сұрақтарға жауап іздесек.

Тәркілеу саясаты қазақ қоғамына ауыр соққы болып тиді. Бұл аграрлық реформадан Қазақстанның көшпелі және жартылай көшпелі аймақтары да шет қалмады. Аталған науқан қазақтың аграрлық

саясатымен қатар, қонақжайлыққа негізделген мәдениетін де күйзеліске ұшыратты. Қазақ қоғамында ақыл-ойымен абырой-беделге ие болған текті әулеттің ұрпақтары да кеңестік саясаттың шырмауына ілінді. Бұл науқан «қарадан шығып хан болған» Құнанбай ұрпақтарын да айналып өтпеді. Солардың бірі Абайдың ұлы Турағұл Құнанбаев еді.

Семей округі Шыңғыстау ауданының тұрғыны Тұрағұл Ибрагимовты тәркілеуге қатысты 1928 жылдың 23 қарашасындағы жеке ісінде былай деп көрсетілген: «Ибрагимов Турағұл танымал және абыройлы рубасшысы, патша өкіметі тұсында болыс басқарушысы және ауқатты болған. Алашорда үкіметі қызметіне кіріскен жылдары олардың негізгі қолдаушыларының бірі болып Қолчак билігімен бірлесіп, кеңестік билікке қарсы күресіп, ауылда рулық жүйені ұстанып, ауылда кеңестік саясатты орнатуға кедергі келтірді» [10, 3 п.]. Сондықтан да, жоғарыда аталған айыптауларға сәйкес, Тұрағұл Ибрагимовты жер аударылатындардың тізіміне енгізіп, 1928 жылғы 27 тамыздағы қаулыға бойынша екінші топқа жатқызған [2, 230 б.]. Тұрағұлдан бар болғаны 36 бас қана мал тәркіленген екен. Алайда, жоғарыда көріп тұрғанымыздай, байлардың санатына қосылған.

Ақиқатында, қазақ қоғамының негізгі тірегі болған байлар, алпауыт шонжарлар болатын. Қазақ қоғамындағы болып жатқан мәдени – саяси істердің басы қасында осы қазақ байлары жүрді. Оқу – ағарту саласындағы жаңалықтар: мектеп – медреселердің салынуы, мешіттердің бой көтеруі, «Халықтың көзі, құлағы һәм тілі» болып табылатын газет – журналдардың шығуына демеушілік жасау, қазақ жастарын үлкен қалаларға оқуға жіберіп, стипендия тағайындау т.б. меценат байлардың ықпалымен іске асырылған игі шаралар болатын. Сондай ұлы адамдар Абыралы, Шыңғыстау, Қарқаралы өңірлерінде аз болмаған. Солардың бірі де бірегейі – Қаражан Үкібаев еді. Семей қаласындағы ет және тері өнеркәсібінің негізін қалаған, әрі Мәскеуден алған бірінші гильдиялы көпес құжаты бар Қаражан Үкібаев Қазан революция-сына дейін қалтасы қалың, аса бай миллионерлердің бірінен саналды. Алаштың зиялы азаматы, заңгер жазушы Мұхтар Әуезов 1918 жылы «Абай» журналын шығару мақсатында Қаражан Үкібаевқа қаржылық жағынан қолдау көрсетуін сұрап барған екен. Миллионер бай Мұхаңа журналды «шығарсаңыз болды, қанша қаражат қажет болса да, көмектесемін» - дейді [11, 76 б.]. Қаражан бай бұдан басқа көптеген игілікті істер атқарған. 1905-1906 ж. М. Дулатов абақтыға жабылғанда, 5 мың сом беріп босаттырып алған [2, 565 б.]. Осыдан барып, кешегі қазақ байларының ұлт зиялыларымен бірігіп халық үшін атқарған істерін қалайша жоққа шығарамыз.

Мұрағат құжаттарындағы 1928 жылғы 27 тамыздағы қазақ байларын тәркілеуге байланысты қабылданған декреттегі Қаражан Үкібаевтың жеке ісінде оған мынадай мінездеме берілген: «Қаражан Үкібайұлы жеті атасынан бері қарай байлығы үзілмеген шонжар, шіріген бай, әрі Алашорданың маңдайына басқан байының бірі болып, Алашорданың өмір сүруіне жанын салып қызмет етті. Кеңес үкіметіне дұшпандық ниетте болып, қазақ ауылындағы кедейлерді аузына қаратып, Қаражан аты жер жарған» [12, 14 п.].

1926 ж. 22 шілдедегі қаулы бойынша Үкібаев Қаражан қылмыстық кодекстің 10 және 83 тармағы бойынша қылмысты деп танылып, істері қарауға жіберілген.

Тексеру бойынша, Үкібаев Қаражан, бай, 58 жаста, ірі мал шаруашылығы бар, бұрынғы ірі көпес және патша заманындағы ірі ел билеушілері деп көрсетілген [2, 238 б.]. Бұл мәліметтер Қаражанның мүлкін тәркілеп, отбасын жер аударуға толығымен жеткілікті дәлелдер еді.

1928 жылғы 27 тамызда 1928 жылғы 27, 28, 29 және 30 қыркүйекте өткен БОАК және ХКК декретін өткізу жөніндегі Шыңғыстау аудандық комиссиясының отырысының хаттамасында былай көрсетеді:

«Тыңдады: 10. Шаған болысының № 1 ауылы бойынша уәкіл Дәулетбаев жолдастың баяндамасы.

Қаулы етті: Дәулетбаев жолдастың баяндамасын тыңдап және ұсынылған материалдарды қарап, аудандық комиссия мынаны келтіреді:

Үкібаев Қаражан, 1 топ санатында, 66 жаста, отбасының 4 мүшесі бар, Қосшы қолындағы ірі қара мал 1/1-101,17-ге ауыстырылған, патша кезінде болыс басқарушысы болған, ақ гвардияшылар кезінде қызылдарға қарсы кеңестік биліктің орнатылуына барынша кедергі жасап, рулық алауыздықты тудырды. 1926 жылы үш жылға жер аударылып, бірақ қашып кетті. Қазіргі уақытта басқа бай Әділев Икемен бірге қашып жүр» [13, 51 п.]. Яғни, көріп отырғандарыңыздай, тәркілеу науқанына дейінгі Қаражан Үкібаевтың барлық іс-әрекеттері тіркелген.

1928 жылдың 28 тамызындағы Қазатком (ҚазОАК, немесе Қазақ ОАК) мен ҚазАКСР (Қазақ АКСР) ХКК-нің (Халық Комиссарлар Кеңесінің) декретін орындау жөніндегі Шыңғыстау аудандық комиссиясының 1928 жылдың 31 қазанында өткен мәжілісінің №7 хаттамасында Қаражан Үкібаевтың обасы құрамы төмендегідей көрсетілген:

«Тыңдады:

Қаражан Үкібаевтың отбасы құрамындағы қосымша мәліметтер.

Қаулы етті: қолда бар материалдар негізінде Қаражан Үкібаев отбасының құрамы төмендегідей түрде айқындалсын:

Үкібаев Қаражан – 62 жаста,
Бірінші әйелі Айтжан – 58 жаста,
Екінші әйел Қазы – 40 жаста,
Ұлы Бекетқазы – 8 жаста,
Ұлы Слямғазы – 7 жаста,
Ұлы Әмірғазының – 5 жаста,
Ұлы Тоқташ – 23 жаста.

Қалған мал мен аула ғимараттары бар тұрғын үй-жайларды тәркілеу» [14, 52 п.].

1928 жылы Үкібаевтар әулетін Жетісу жаққа, кейін қырғыздың Бішкек қаласына жер аударады. Петербургтың финанс институтын бітірген Тоқташ (Тоқтарғазы) Фрунзе финанс техникумының директоры болып, Үкібаевтар отбасын аман алып қалады. Ұрпақтары қазір Қырғызстанда тұрады [15, 39-40 бб.].

Алашорда үкіметіне ниеттес болып, Кеңестік билікпен соңғы демі қалғанша қарсыласып өткен ұлтшыл байлардың бірі – Ике Әділов болатын.

1928 жылғы 10 тамызындағы жағдай бойынша, Әділов Икенің жеке ісіне келетін болсақ былай деп жазылған: Әділов Ике шыққан тегі қазақ, Семей округіне қарасты Шаған болысында тұрады, орта білімді, 2-әйелі бар, отбасы мүшесі 7 адамнан тұрады. 596 ірі толы, 900 ұсақ малы бар.

Бұрынғы билеуші және би. Колчактың басқаруымен таудағы облыстық қырғыз атқару комитетінің мүшесі болды. Алтын медальмен, халатпен және мақтау қағазымен марапатталған.

Азамат соғысы кезінде Алаш Орда үкіметіне белсенді материалдық қолдау көрсетті. Алашорда отрядтарын ұйымдастыруға қатысып, қызыл әскерлерге қарсы операцияларда атаман Анненковпен байланысты қолдады.

1921-22 жж. азық-түлік салымын орындамағаны үшін үгіт жүргізді, бұл Кеңес өкіметі өмір сүрген барлық уақыт ішінде өткізілген іс-шараларда көрініс тапты, Әділов салық салу объектілерін жауып тастады.

1928 жылы астық дайындау және басқа да компаниялар кезінде Кеңес өкіметінің жақын аяқталуын болжап, компанияны бұзуға бағытталған үгіт-насихат жүргізді.

1927 жылы Әділов басқа баялармен бірлесіп, ОГПУ алқасының қаулысы бойынша Рубцовск округінің шегіне әкімшілік жер аударылып, 1928 жылы Шаған тауларына қашып кетеді, Семей қаласының кейбір жұмыскерлерімен байланыста бола отырып, Шаған болысынан, басқа баялармен бірлесіп, өзімен бірге 100 жылқы мен бірнеше қарулы жігіт алып, Моңғолияға қашып кетеді, бұл жерде КСРО-ға қарсы қарулы жасақтар құруға кірісуді көздейді. МУА Нач. Востотделом Катков Уәкілетті Сагитов [16, 47 п.]. Ике кейін Қытайға өтіп, сол жақта Кеңес әскерлерінің қолына түседі.

Тәркілеуге қатысты құжаттарда Әділов Икенің отбасы мүшелерінің төмендегідей тізімі берілген: «әйелдері – Мақыш – 47 жас, Бәтиқа – 32 жас, ұлдары – Мұқан – 9 жас, Нәубат – 5 жас, Шапағат – 1 жас, қызы – Хайрия – 11 жас».

Қабылданған қаулыға сәйкес, Семей округінің байлары Сырдария округіне жер аударылды. Ике әулеті де 1928 жылы жер аудару ережесінде көрсетілгендей, оңтүстік өңірге жіберіледі.

Ике ұрпақтарының кейінгі тағдыры жайында Сырым Бөкейханов өзінің «Өткен күнде белгі бар» мемуарлар жинағында былай дейді: «Біздің анамыз тобықты руынан. Ол кісінің әкесі Әділов Икеберген (жұрттың бәрі ол кісіні Ике деп атап кеткен) Семей округі Шаған болысының екінші ауылының қазағы екен. Екі әйелі болыпты. Бәйбішесі Мағрипадан Бапаш апай, ал тоқалы Бәтихадан біздің мамамыз туған...

1928 жылы Бәтиқа әжемізді «құлаққа тартып», Семейден жер аударады. Сөйтіп ол кісі төрт баласымен оңтүстік өлкеден бірақ шығады. Ағайынды үш ұлдың бірі Нәубат жолда қайтыс болады. Әжеміздің жанында Мұхаметқали (Мұқан), Шапағат (Шәпет аға) және біздің мамамыз Хайрия қалады, олар бір орнында көп тұрақтай алмайды – Тоқмақ, Бішкек, Сайрам, Шымкент қашқындарға уақытша ғана тұрақ болыпты.

Ақыры аяғында әуірім тәңірмен менің мамам мен Мұқан аға да Шымкентте жұмысқа ілігеді, ал Бәтиқа әжеміз Сайрамдағы асханада аспаз болыпты. Балалардың кенжесі болғандықтан Шәпет үнемі сол кісінің маңайында жүреді. Әжеміз басында әредік балаларына келіп-кетіп жүреді де, біраздан соң Шымкентке біржола қоныс аударады. Әкем сол кезде Қаптанбектегі мақта-ирригациялық техникумда сабақ беріп жүреді, мамаммен сол жерде танысыпты.

1933 жылы Бәтиқа әжеміз балаларымен бірге өзінің келешек күйеубаласының маңына, Алматыға көшіп келеді...

Әке мен ана некелерін көпке дейін тіркемеіті – екеуі де қуғын-сүргінде жүрген отбасының ұрпағы болғандықтан кез-келген тосын жағдайды күн сайын күтіп, сақтанады екен. Содан менің ағам Ибраш дүниеге келгенде ғана ата-анамыз некелерін тіркетіпті [17, 139-140 бб.]. Бұл қуғын-сүргінде жүрген екі әулет – Бөкейхан әулеті мен Икенің отбасы еді.

Семей-Шыңғыстау өңірінде елге белгілі тағы да бір тұлға Ақкенже Ақмағамбетов. Ақкенже Өскенбай әулетінен тарайтын, ауқатты тұқымдардың санатынан екендігі белгілі. Ақпан төңкерісінен кейінгі кезеңде Алашорда басшыларымен тізе қосып қимылдаған азаматтардың бірі де осы Ақкенже болатын.

1928 жылғы нәубет оны да айналып өтпеді. Тәркілеу құжаттарындағы жеке ісінде оған төмендегідей анықтама берілген:

«Ақкенже Ақмағамбетов Семей округінің Шыңғыс болысы ауылының №4 казактарынан шыққан. Үйленген, отбасы 5 адамнан тұрады.

480 бас ірі қара және 12000 бас ұсақ мал бар, үнемі 6 батырақ жұмыс істейді.

Патша үкіметі мен Колчак билігі тұсында би болды; Алашпартиясының мүшесі болды. Алашорда отрядтарына кедейлерді тартумен айналысты және материалдық қолдау көрсетті. Ол кеңеске қарсы белсенді қызмет атқарды, ол үшін сот және тергеу жүргізілуде. Ел арасында айрықша беделге ие» (18, 66 п.).

Ақкенже Ақмағамбетовке Семейдің Орталық Атқару Комитеті осы куәлік берді, ол 1928 жылғы 27 тамыздағы БОАК және ҚССР ХКК декретіне (ірі бай-жартылай феодалдарды көшіру және тәркілеу туралы) және Өлкелік Атқару комитеті Төралқасының 1928 жылғы _ қазандағы №45 қаулысына сәйкес, оның отбасы құрамы төменде көрсетілген:

- 1) Жұмжұмның әйелі 31 жаста
- 2) Қызы Фарида 9
- 3) - Ләбиба 6
- 4) Ұлы Серікжан 15
- 5) Анасы Тыржымық 71

1928 жылғы 30 тамыздағы КазСовнарком қаулысына сәйкес осы округтің Атқару Комитетінің нұсқауы бойынша Сырдария округінің шегіне, жергілікті жерге шығарылады [19, 61 п.].

Сондай-ақ қазақ даласын аты шыққан ірі бай, қазақ руханиятының қамқоры саналатын Маман байдың ұрпақтары да ұжымдастыру саясатының құрбаны болды. Байлығын ел игілігіне жұмсаған Маман әулеті 1928 жылғы 27 тамыздағы қаулыға сәйкес тәркілеу тізіміне жатқызылды. Мұрағат қорларынан алынған мәліметтер бойынша Ақсу ауданынан Маман әулетінің 6 ірі байының мал-мүлкі тәркіленген. Жеке істерінде оларға патша билігі кезінде ел басқарғандығы, Алаш партиясына мүше болып, Алашорда үкіметіне жақтас болғаны, ақтармен бірігіп, большевиктерге қарсы күрескендігі айып болып тағылып, Маман балаларынан 1720 ірі қара, 13 ақ ұй, 13 ағаш ұй тәркіленген. Тәркілеу және жер аудару туралы қаулыда көрсетілгендей бұлардың барлығы Орал өңіріне жер аударылды [20, 171-174 бб.].

Мамановтардың 1928 жылғы тәркілеу істерінде төмендегідей анықтама берілген:

«Маманов Есенғұл, Жетісу губерниясы, Талдықорған уезі, Биен-Қуенді болысы, №5 ауыл (Қазіргі Биен-Ақсу ауданы) қазағы, 50 жаста, 1 ондық егіс, 515 бас ірі қара, 1500 ұсақ мал (ірі 815 басқа аударылған) тізім бойынша 178 бас ірі, 976 ұсақ мал (ірі 377-ге аударылған) бар. Сонымен қатар, Ұлы Абдулламен бірге 23 ірі және 130 ұсақ (және 49 ірі малға), барлығы 426 бас тіркелген.

1928 жылы 2690 р. сомада қосымша жеке салық салынды, отбасы 17 адамнан тұрады, экономикалық жағынан мықты және орыс автократиясы жанындағы «Қадыралы» руынан шыққан бұрынғы би, материалдық Алашордаға көмектескен, Қытайға екі рет қоныс аударған, мал ұрлығы үшін жауапқа тартылған, реакциялық ниетте болған» [21, 1п.] деп сипаттама берген.

Тәркілеу бойынша екі айлық жұмыс барысында ауылдың еңбек бұқарасымен кездескен Есенғұл Мамановтың революцияға дейін «Қыдыралы» руынан шыққан, шексіз билікті қолданғаны анықталды. Оның ықпалы, күші және ол жасаған озбырлығы бір ауылмен немесе бір болыспен шектеліп қана қоймай, көптеген «Найман»рулары мекендейтін кең аумақты басқарды. Тіпті, Мамановтар өздерінің ықпалын бүкіл уезге және тіпті провинцияға таратты. Ірі сауда операцияларын жүргізе отырып, Мамановтар Семей, Ақмола губернияларының сауда кәсіпкерлерімен патша билігі және Ақпан төңкерісі тұсында берік байланыста болды, сондай-ақ Алашорда басшыларымен байланыса отырып Есенғұл Маманов сияқты феодалдар ықпалы мен үстемдігін күшейте түскен. Олар қазірдің өзінде ауылдың еңбек массаларын патриархалды негізде феодалдарға бағындыру міндетін қойған жоқ, бірақ ұлттық буржуазиялық үстемдікке қол жеткізді және Есенғұл Маманов осы ұлттық буржуазиялық қозғалыстың белсенді қатысушысы болды [22, 53 п.].

Әрине, бұл анықтамалардағы айыптаулардың барлығы шындыққа сай келеді деп айтуға болмас. Тергеу органдары тарапынан жүргізілген үрдістер көбіне бір жақты, яғни жала жабу сипатында болғаны анық. Себебі, Жетісудағы Маман ұрпақтарының игі істері сол кездегі қазақ қоғамына кеңінен танымал болатын. Тіпті, төңкеріске дейінгі мектеп салу, қазақ оқығандарын қалыптастыру істерін айтсақ та жетіп жатыр.

Тәркілеудің жүргізілуі Қарқаралы округінде де өте қарқынды болды. Нақтырақ айтсақ кестегі Арқа өңірі болып табылатын бұл жердің тарихи манызы ерекше. Бұл өңірден Алаштың талай ұлдары түлеп ұшты. Қазақылықтың, ұлттың өнердің, қонақжайлықтың ортасы болған бұл отырапта мыңғыртып мал бағып, үйір – үйір жылқы өргізген қазақтың тектілігін танытатын «Атымтай жомарт» байлардың болғаны анық. Солардың ішіндегілер Абыралы өңірінде өткен байлар, Берікқаралық атақты Ақбаевтар әулеті тегіс алаш жұртына аттары мәшһүр болған.

Ақпаев Ыбырай бұрынғы Берікқара болысының №3 ауылынан, 55 жаста, Қарқаралы ауылшаруашылық мектебінде оқыған, үйленген, жанұя құрамы 8 адам шаруашылық сипаты – жартылай көшпелі, 270 ірі және 250 ұсақ малы бар.

1901-1917 жылдары Берікқара болысында басқарушы болған. 1906 жылы. Мемлекеттік Думаның мүшесі болса, 1917-1919 жылдары Алашорда Орталық Кеңесінің мүшесі болып кіреді. 1918 жылы Қоянды жәрменкесінде Алашорда әскерінің полковнигі Тохтамышевқа 600 ат-тұрманымен жігіт жіберген және 2-корпустың командирі генерал Лукин атаман Анненков арқылы Ақпаев Ыбрайды алтын медальмен марапаттаған. Оның өз ру арасындағы беделі былай тұрсын, Қарқаралыдан тыс жерлерге де танымал, абыройлы болды. Сонымен бірге Қазақ АКСР Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасыболған Нығмет Нұрмақовтың қайын атасы [23, 34 п.].

Қазіргі уақытта 1923 жылдан бастап өзінің беделін топтастыру әрекеттерінде қолданған. 1923 жылы Қара және Шор руларының арасында Ақпаев Ыбырай осы рулардың жауласуына сенімді бола отырып, БАК-ке оның жақтастары келіп, Сандыбаев Рысқұл, Таймасов Саудабай, Жұматаев Тоқаберген, Жексамбинов Елеусіз, Шыңғысов Әлихан және т.б. ру өкілдерінің кеңестерін жинады, онда руларды біріктіру және БАК-ке кандидатураны беру туралы уағдаласты. 1925 ж. ол өзінің ізбасары Омаров Жақыпбекті алдады және салықты азайту мақсатында оған әсерін пайдаланып, бір бөлігін бөліспеген ұлы Ғабдул-Ахметке жазып, өз шаруашылығын бытыратты. 1926 жылы Ақпаев көктайғақ жерлерді қайта бөлу үшін келген уәкілді өз ықпалына алды және сол арқылы оған тиесілі учаскелерді өзіне қалдырды. АҚПАЕВҚА ұнамайтын адамдар ауыл-кеңес немесе БАК құрамына кірген кезде, ол оның ықпалындағы (бұрынғы) кедейлер атынан жалған өтініш берген.

Ақпаевтың ісіне байланысты бұрынғы Косшы Одағы арасында Берікқара болысы 9-КосшыОдағының ұйымдары және бұрынғы Кент Өгізұйымдары Ақбаевты көшіру туралы өтінішпен қаулы шығарды [24, 35 п.].

Кеңестік саясаттың қатал болғандығы соншалық, тіпті Ақпаев Ыбрайға күйеу баласы Нығмет Нұрмақов та ара түсе алмаған. Сөйтіп Ақпаевтарды Қазақстаннан тыс жерлерге жер аударған. Ақпаев Ыбырайдың Ташкентте және Мәскеуде оқып жүрген балаларын оқудан шығарып, жер аударып жіберген. 1928 жылғы тәркілеу науқаны – Ақпаевтар әулеті үшін қасіретгі күндер болып қалды.

Ақайдың Хасені (1860, Семей обл., Қарқаралы ауд., Қу болысы 1931, Қызылжар) – қоғам қайраткері, бай. 16 жыл Қу елінің болысы қызметін атқарып, ел арасына жаңалық енгізуші, білім мен өнерді қолдаушы болған. Атақонысында орналасқан Қоянды жәрменкесінің өркендеуіне, орыс, татар, өзбек көпестерімен сауда-саттықтың дамуына көп күш салған. Дүкен ұстап, қыр қазағының өнеркәсіп өнімдеріне сұранысын өтеуге тырысқан. Егін егіп, мал тұқымын жақсартумен айналысқан. Еуропалық үлгідегі орыс-қазақ мектебін ашып, оны бітіргендерді өз қаражатымен Қарқаралы, Семей, Омбы оқу орындарында оқытқан. Әнші, күйші, серілерді, фельдшер, ісмер адамдарды жанында ұстаған. Балуандарымен, жүйрік аттарымен даңқы жайылған. 1905 жылы Қарқаралы құзырхатын ұйымдастырушылардың бірі болды. 1910 жылы қазақтарды патша үкіметіне бағынбауға, сырттан көшіп келшілерге жер бермеуге, Қазақстанды Ресей империясынан бөліп алуға үгіттеді деген айып тағылып, әкімшілік жағынан жауапқа тартылды. 1917 жылы 16 наурызда Қарқаралы қазақ комитетінің мүшесі болып сайланды. 1918-1920 жылдары Алашорданың елдегі сүйеніштерінің бірі болды. 1921-1922 жылдары Кеңес орындарына елге сыйлы азаматтардың сайлануына ықпал жасады. Семей өңірінен аштыққа ұшыраған Торғай еліне жәрдем малын жинастыруға ат салысты. Мал-мүлкі әлденеше рет тәркіленді. 1927 жылы Қызылжарға, одан Башқұртстанға кетуге мәжбүр етілді [25, 23 б.].

Тәркілеу қарсаңындағы есепке алынған мәліметтерді қарайтын болсақ, 1928 жылдың 10 тамызындағы жағдай бойынша Қарақаралы округі, Қу ауданы, 1 ауылдың қазағы Ақпаев Хасеннің жеке ісінде: «Отбасында 5 адам, 1230 ірі, 700 ұсақ малы бар. 15 жыл болыс басқарушысы болған. Колчак үкіметі тұсында Қарқаралы төтенше земство жиналысының төрағасы болған. Патша билігі кезінде Ақпаев Ахмет

Байтұрсыновтың билікке қарсы заңсыз жинаалысына қатысуы себепті жер аударылған» [26, 20 п.] деген мәліметтер кездеседі.

ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті Қарағанды облысы бойынша департаментінің мәліметтеріне назар аударсақ, Хасен Ақаев 1928 жылы 2 қазанда БМСБ (ОГПУ) тарапынан тұтқындалып, 1929 жылдың 15 наурызда РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-10 бабы бойынша айыпталып, ОГПУ Коллегиясының жанындағы Айрықша кеңестің шешімімен 3 жылға жер аударылады. 1989 жылдың 26 сәуірінде Қарағанды облысының Прокуратурасында КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 16.01.1989 Жарлығы бойынша ақталды [27].

Қазақ даласындағы жеті атасынан тектілігі үзілмей келе жатқан әулеттердің бірі – әйгілі Сырым батырдың шөбересі Салық Омаров (1868-1934) еді. Салық Омаров Алаш қозғалысы тұсында Алаш қайраткерлеріне жақтас болып, әскер қажеттілігіне 200 жылқы берген. Салық Омаровтың 1928 жылы 10 тамызда жазылған жеке ісінен мынаны көреміз: «Сырым руынан шыққан. Өлеңті болысының бірінші ауылында тұрады. 60 жаста, некеде. Орысша сауатты. Негізі мал шаруашылығымен шұғылданады. Төңкеріске дейін Өлеңті болысының билеушісі, «Алашорданың» мүшесі. Рубасы ретінде шекесіз беделі бар, туыстарын аузына қаратады, басқа кішігірім рулармен таласуда. Сайлауалды науқанын өз жақтастарын ұсынуға пайдаланған. Қазір ауру қой сатқаны үшін түрмеде отыр. Ықпалы тек туыстары мен аудан тұрғындарына ғана емес, тіпті БК(б)П мүшелеріне әсерін тигізіп отыр. 185 ірі қарасы, киіз үйі мен қыстауы бар. Ұсақ малының саны белгісіз» [28, 4 п.].

Салық Омаровтың тәркілеуге қатысты жазған арызында өз жағдайын былай сипаттайды: «Мені тәркілеуге жататындарды жер аудару тізіміне енгізді.

Менің малымның саны Жарлықта белгіленген нормадан аспайтындықтан, мені тізімге енгізудің себебі – мен Сырым батырдың ұрпағымын және бұрын болыс билеушісі болғанмын.

Ия, мен шынымен Сырымның тікелей шөбересімін. Тарихи, әсіресе революциялық тарихи әдебиеттерде көрсетілгендей, Сырым батырқазақ халқын бастап хан билігіне және орыс патшасына қарсы көтеріліс жасады, жеңілгеннен кейін, бұрынғы Хиуа хандығының аумағында қайтыс болды.

Қазақ халқы мақтан тұтатын Сырым батыр ұрпағы болғаным үшінмағанқаншалықты жала жабуғаболады? Сондықтан мені қылмыскер ретінде отбасымен бірге қуып, барлық құқықтары мен мал-мүлкімнен айырды.

Біздің өлкемізде кеңес өкіметі орнағаннан бері 8 жыл бойы мен тіпті ауыл жиынына да қатысқан емеспін және мен Құдайға сиынамын, тек өзінің шаруашылық ісімен айналысамын. Жергілікті істерге тікелей немесе жанама араласуда және қандай да бір билік іс-шараларын өткізуге қарсы іс-қимылда мені сөгуге ар-ождан жеткілікті болатын біздің ауданнан бірде-бір адал коммунист жоқ [29, 13-14 пп.].

1928 жылғы 27 тамызда шыққан қаулыға сәйкес малының көрсетілген деңгейден төмендігіне қарамастан, қазан айындағы отырыста Салық Омаровты мал-мүлкінен айырады.ол бірінші топтағы қауіпті жанға жатқызылып, Батыстың 71 байының ішінде кетіп, Жетісуға жер аударылады. Салықтың Жетісу жерінде тұрмысын түзеп, абыройының асып бара жатқанынан сескенген Кеңес үкіметі Омаровтар әулетін Ресейдің Орынбор, Самара, Челябинь губернияларының шекарасына жер аударады. 1934 жылы жат елде көз жұмады [30, 10 б.]. «Алаш. Алашорда» энциклопедиясында Салық Омаровтың қайтыс болған жылы 1941 жыл деп көрсетілген.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы отандық тарихтың ақтандақ парақтары саналатын «Кіші Қазан» саясаты, 1928 жылғы Декрет, 1929-1931 жылдардағы ұжымдастыруға қарсы көтерілістер, 1932-1933 жылдардағы ашаршылық – қазақ халқын сандық тұрғыдан да, сапалық тұрғыдан да аяусыз шығынға ұшыратты. Халық пен зиялы қауымның арасындағы көпір болған, ел тізгінін ұстаған текті әулеттері, хан-сұлтандар мен билердің тұқымдары, қазақ қоғамының экономикалық тірегі болған байлар осы саясаттың құрбаны болып кете барды. Бұл қазақ халқының сан ғасырлар тарихындағы ең үлкен мәдени, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық апат еді.

Бүгінгі таңда мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Жарлығымен құрылған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толықтай ақтау» жөніндегі мемлекеттік және өңірлік комиссиялардың жұмыс нәтижелері арқылы ХХ ғасыр тарихының ақтандақ беттері жаңара түсетіні сөзсіз. Әсіресе, арнайы архивтердегі 1928 жылғы тәркілеу саясаты және тәркілеуге ұшыраған тұлғаларға қатысты беймәлім деректер мен құжаттардың құпиясыздандырылуы аталған мәселеге тұрғысында тың зерттеулер мен еңбектердің пайда болуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Неизвестные страницы истории Семипалатинского Прииртышья (20-30 гг. XX в.). Сборник документов. Ч.1. / Сост. Г.Т. Касымова и др. - Семипалатинск: Семипалатинский государственный университет имени Шакарима, 2002. - 250 с.
2. Нәсенов Б. Абыралы қанды жылдары (1905 – 1945). Екінші бөлім. Құжаттар жинағы / Б.Нәсенов. - Алматы – Новосибирск, 2006.- 644 б.
3. Омарбеков Т. 20-30-жылдардағы Қазақстан қасіреті / Т. Омарбеков. – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.
4. Қуандық Е.С. Қазақстандағы «Кіші Октябрь» бағыты: бастауы, барысы және салдары /тарихи саяси талдау/: т.ғ.д. ... дисс. авторефераты - Алматы, 2002. - 56 б.
5. Сантаева К.Т. Қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуі және оның ауыр салдары (Оңтүстік Қазақстан материалдары негізінде: 1925 – 1935 ж.ж.): т.ғ.к. ... дисс. авторефераты - Алматы, 2001. - 30 б.
6. Жакишева С.А. Элиминация байских хозяйств в Казахстане на рубеже 20–30-х гг. XX в.: новые подходы, методы и технологии / С.А. Жакишева. - Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 222 с.
7. Абай облысы Қазіргі заман тарихы құжаттандыру орталығы (ҚЗТҚО), 74 қор, 3 тізім, 7 іс, 68 п.
8. ҚЗТҚО, 74 қор, 3 тізім, 5 іс, 9 п.
9. ҚЗТҚО, 74 қор, 3 тізім, 7 іс, 3 п.
10. ҚЗТҚО, 74 қор, 4 тізім, 40 іс, 3 п.
11. Қазбалинов Т. «Абай» журналын ашуға қаржы берген Қаражан // Абай. – 2003. - No 3.- 75-77 бб.
12. ҚЗТҚО, 74 қор, 4 тізім, 71 іс, 14 б.
13. Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА), 135 қор, 1 тізім, 824 іс, 51 п.
14. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 824 іс, 52 п.
15. Жанболатұлы Молдабек. Тобықты-Шыңғыстау шежіресі: Үш томдық. 3-ші том. – Алматы: Курсив, 2004. – 560 б.
16. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 43 іс, 47 п.
17. Бөкейханов С.Р. Өткен күнде белгі бар: мемуарлар жинағы / С.Р. Бөкейханов. – Алматы, 2016. – 336 б.
18. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 67 іс, 66 п.
19. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 67 іс, 61 п.
20. Мамания: Тарихи деректер, естеліктер, өлеңдер, құжаттар, пікірлер. – Алматы: Атамұра, 1999. – 272 бет.
21. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 564 іс, 1 п.
22. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 564 іс, 53 п.
23. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 69 іс, 34 п.
24. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 69 іс, 35 п.
25. Алаш. Алашорда. Энциклопедия. – Алматы: Арыс, 2009. – 544 б.
26. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 62 іс, 20 п.
27. Жертвы политического террора в СССР [Электрон.ресурс].– URL: // <http://lists.memo.ru/index1.htm>(қаралған уақыты 15.10.2022)
28. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 662 іс, 4 п.
29. ҚР ОМА, 135 қор, 1 тізім, 662 іс, 13-14 п.
30. Құтаров Қ. Сырымның шөбересі // Орал өңірі. – 2008. - 27 қараша

References:

1. Neizvestnye stranicy istorii Semipalatinskogo Priirtysh'ja (20-30 gg. XX v.). [Unknown pages of the history of the Semipalatinsk Irtysh region (20-30 years of the XX century)]. Sbornik dokumentov. Ch.1. - Semipalatinsk, Semipalatinskij gosudarstvennyj universitet imeni Shakarima, 2002. – 250 s. [in Russian].
2. Nasenov B. Abyraly kandy zhyldary (1905 – 1945). [Bloody years of Abyraly(1905 – 1945)]. Ekinshi bolim. Kuzhattar zhinagy - Almaty – Novosibirsk, 2006.- 644 b. [in Kazakh]
3. Omarbekov T. 20-30-zhyldardaғы Қазақстан қасіreti. [The tragedy of Kazakhstan in the 20-30s]. - Almaty: Sanat, 1997. – 320 b. [in Kazakh]
4. Kuandyk E.S. Kazakstandaғы «Kishi Oktjabr'» bagyты: bastaуy, barysy zhane saldary /tarihi saјasi taldau/[The policy of "Small October" in Kazakhstan: the beginning, development and consequences/historical and political analysis/]: t.g.d. ... diss. avtoreferaty - Almaty, 2002. - 56 b.[in Kazakh]

5. Santaeva K.T. *Kazaktyn dastyrli mal sharuashylygynyn kyjreui zhane onyn auyr saldary (Ontystik Kazakstan materialdary negizinde: 1925 – 1935 zh.zh.). [The collapse of traditional Kazakh livestock farming and its dire consequences (based on materials from Southern Kazakhstan: 1925 - 1935)]: t.g.k. ... diss. avtoreferaty - Almaty, 2001. - 30 b.[in Kazakh]*
6. Zhakishева S.A. *Jeliminacija bajskih hozjajstv na rubezhe 20-30-h gg. XX v.: novye podhody, metody i tehnologii. [Elimination of Bai farms at the turn of the 1920s-1930s XX century: new approaches, methods and technologies]. - Almaty: Kazak universiteti, 2021 – 222 s. [in Russian].*
7. *Abaj oblysy Kazirgi zaman tarihy kuzhattandyru ortalygy (KZTKO) [Center for Documentation of the Recent History], 74 kor, 3 tizim, 7 is, 68 p.*
8. *KZTKO [CDRH], 74 kor, 3 tizim, 5 is, 9 p.*
9. *KZTKO [CDRH], 74 kor, 3 tizim, 7 is, 3 p.*
10. *KZTKO [CDRH], 74 kor, 4 tizim, 40 is, 3 p.*
11. *Kazbalinov T. «Abaj» zhurnalyn ashuga karzhy bergen Karazhan [Karazhan, who funded the opening of "Abay" magazine] // Abaj. – 2003. - No 3.- 75-77 bb.[in Kazakh]*
12. *KZTKO [CDRH], 74 kor, 4 tizbe, 71 is, 14 b.*
13. *Kazakstan Respublikasynyn Ortalyk memlekettik arhivi (KR OMA) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan], 135 kor, 1 tizim, 824 is, 51 p.*
14. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 824 is, 52 p.*
15. *Zhanbolatyly Moldabek. Tobykty-Shyngystau shezhiresi [Chronicle of Tobiky-Chingistau]: Ysh tom dyk. 3-shi tom. – Almaty: Kursiv, 2004. – 560 b.[in Kazakh]*
16. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 43 is, 47 p.*
17. *Bokejhanov S.R. Otken kynde belgi bar: memuarlar zhinagy [There is a sign in the past: a collection of memoirs]. – Almaty, 2016. – 336 b.[in Kazakh]*
18. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 67 is, 66 p.*
19. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 67 is, 61 p.*
20. *Mamanija: Tarihi derekter, estelikter, olender, kuzhattar, pikirler [Mamania: historical facts, memories, poems, documents, comments].– Almaty: Atamura, 1999. – 272 bet.[in Kazakh]*
21. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 564 is, 1 p.*
22. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 564 is, 53 p.*
23. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 69 is, 34 p.*
24. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 69 is, 35 p.*
25. *Alash. Alashorda. Jenciklopedija [Alash. Alashorda. Encyclopedia]. – Almaty: Arys, 2009. – 544 b.[in Kazakh]*
26. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 62 is, 20 p.*
27. *Zhertvy politicheskogo terrora v SSSR [Victims of political terror in the USSR]. [Jelektron.resurs]. URL: // <http://lists.memo.ru/index1.htm> (karalgan uakyty 15.10.2022) [in Russian].*
28. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 662 is, 4 p.*
29. *KR OMA [CSA RK], 135 kor, 1 tizim, 662 is, 13-14 p.*
30. *Kitarov K. Syrymnyn shoberesi [Grandson of Syrym] // Oral oniri. – 2008. - 27 karasha [in Kazakh]*